

BÓKA LÁSZLÓ

HORVÁTH JÁNOS KÖSZÖNTÉSE

A nyolcvan esztendőös Horváth János ünnepén nem egy tisztos nyugalomban pihenő ősz mestert köszöntünk, hanem a magyar irodalomtudomány legtevékenyebb alkotóját ünnepeljük, ki ma is kifulladás minket, ha versenyre akarunk kelni vele közös munkánk műhelyében. A tömeggyilkos világháborúk évszázadában megőregedni sem könnyű. De a sokasodó évek terhet lerázza, tetterőt s alkotó-kedvet megőrizve, mindegyre új feladatok vonzását követni, nem élettani csoda, hanem egy erkölcsi magatartás eredménye, igazándi érdem. Nem korára, hanem érdemére tekintünk föl most is.

Arany János szavával élve, a „bizalmas tisztelet” János mester néven emlegeti őt. Mi is úgy beszélünk róla, mint mesterünkről, kik a szocialista irodalomtudomány művelésére szántuk el magunkat. Nem mindenki érti ezt, hiszen Horváth János nem szocialista tudós, munkássága nem oly értelmű előkészítője a szocialista irodalomtudomány megszületésének, mint amilyen akár a hegelianus, idealista Erdélyi János munkája volt. A divatos szellemi szépség-ápolás semmiféle ügyeskedése sem tudná Horváth János alakját a szocialista irodalomtudomány előfutárává hamisítani. Mi nem is az illetén való sanda őskeresés szemszögéből nézünk föl rá s valljuk mesterünknek. Neki erre nincs szüksége, s minket a világnézeti ellentétek bűnös elködösítésének útjára sodorna. Mély tiszteletünk és őszinte szeretetünk táptalaja nem holmi zavaros, süppedékes hazugság, nem egy megalkuvó megegyezés gyümölese. Nekünk a valóságos Horváth János a mesterünk, őt ünnepeljük. Talán neki sem lesz kedve ellen való, s az eszmék tisztázását is szolgálni fogja, ha ünnepi kongású szólamok helyett erről beszélünk.

Ha számbavesszük elődeit, különös kép tárul elénk. Toldy Ferenc a bölcsészettudomány és az orvostudomány közt tétovázik, s szépírói becsvágy fűti pályája kezdetén. Arany János, Petőfi Sándor egyetlen méltó költőtársa. Salamon Ferenc az orvostudomány és a matematika művelőjének indul s tehetsége végül is a történettudomány felé tereli. Gyulai Pál jogot és teológiát hallgat, s elsősorban költő és jelentékeny prózaíró. Beöthy Zsolt is jogásznak indul, elvetélt szépíró s igazi szerelme mindig is a műtörténet marad. Péterfy Jenő elsősorban a görög klasszikusok világában érzi otthon magát s inkább

kritikus és műélvező, mint irodalomtörténész, csakúgy, mint első hivatásos irodalomtörténészünk, Riedl Frigyes: nem véletlen, hogy legjelentősebb műveik a magyar essay-művészet remekei. Nagy érdemeik alábecsülése nélkül, van e nemzedék munkásságában egyrészt valami hőstettszerű, áldozatjellegű — Arany János és Gyulai Pál remekműveket áldoztak föl az irodalomtudomány szolgálatában —, másrészt van benne valami, a szó legnemesebb értelmében vett dilettantizmus: nem tudós becsvágy vezette őket, hanem az a szent cél, hogy népünk nemzeti öntudatát irodalmunk értékeinek feltárással is erősítsék, hogy alapot vessenek a magyar irodalomtudomány megteremtésének. Irodalomtörténetírásunk úttörői tanulva tanítanak, felfedezői annak, amit feltárnak és megpróbálnak megszerezni, tájékozódásuk alapja, ha maguk is művészek, a saját művészi problematikájuk (Arany irodalmi tanulmányai műhelytanulmányok), a többieké a műélvező ízlése. Legtöbbjükből hiányzik is az elvi alapvetés és a rendszerezés igénye, akiben megvan, az úgy nyúl a külföldi példa után, mint ahogy Bessenyei György, Kazinczy Ferenc kerestek követendő példákat a nyugati irodalomban: az volt a siker, ha alkalmazni, adaptálni tudták.

Ha körülnézünk kortársai és pályatársai között, az apostolok, a költők s a nagy műértők hiányoznak sorukból. A pozitívizmus járszalagján haladó tudományos hivatalnokok és iskolamesterek sivár akademizmusából csak egy tudós arcél rajzolódik ki, Négyesy Lászlóé. Négyesy, mindmáig fel nem mért és kellően meg nem becsült irodalomtörténeti munkássága tört utat afelé az esztétikailag megalapozott, a nyelv problematikájával kiteljesedett történeti irodalomkutatás felé, mellyel a tudományos irodalomtörténetírás megvalósulhatott. Amilyen világosan látta Négyesy nyelv és irodalom, irodalomtörténet és irodalomtörténeti segédtudományok összefüggését, oly kevésbé ismerte fel a társadalom és az irodalom összefüggését, bár egy-egy megjegyzése arra vall, hogy ennek kérdései is felderengtek látóhatárán. Sajnos, Négyesy László sem egy átfogó elvi alapvetésig, sem a rendszeres magyar irodalomtörténet megírásáig nem jutott el. Jelképes volt az a gesztus, mellyel a maga katedráját kínálta fel azért, hogy Horváth János tanszékhez jusson a budapesti egyetemen.

Horváth János az első sajátképen való magyar irodalomtörténész, az első önálló, elvi alapvetésében és módszerében tudományos igényű irodalomtörténeti életmű megalkotója, a módszertani iránymutatást adó, méltó feladatokra ösztönző egyetemi irodalomtörténeti oktatás megteremtője, minden nyomába lépő irodalomtudósnak és irodalom-oktatónak mestere. Ismétlem: mesterünk nekünk is, akik nem minden alapelvét fogadjuk el s nem minden eredményével értünk egyet.

Mesterünk abban, hogy irodalomtörténeti munkásságát elvi alapon, tisztázott fogalmakkal operálva, elveivel egyező módszerrel végzi. Ezt az elvi alapvetést úgy dolgozta ki, hogy mind a történetietlen apriorisztikus kötött-

ségek, mind az impresszionista szubjektivizmus ellen tudatosan küzdött, a tárgyi hűséget és kutatásai anyagának önelvű rendszerezését tűzve ki célul maga elé. Ha tanítványi tisztelettel követjük, nem fenyeget sem az elvtelenség, sem a tényektől elszakadt dogmatizmus vagy egyénieskedés veszélye, s megóvjuk magunkat attól, hogy deklarált elveinkre rácsafoljunk vele ellentétes módszerünkkel. A mi véleményünk szerint az irodalomtörténeti kutatás elvi alapja a történelmi materializmus és módszere a dialektika, de ez nem ment fel az alól, hogy Horváth János lelkiismeretes gondjával igyekezzünk elveinket minduntalan szembesíteni a vizsgált tények valóságával, különösen akkor nem, ha a marxizmus-leninizmust nem akarjuk dogmává merevíteni, hanem alkotó továbbfejlesztését tűzzük ki célul, ha az irodalomtörténetírást ki akarjuk emelni abból az alárendelt helyzetéből, melybe a történettudomány és az esztétika mellett, azok viszonylagos fejlettsége okán esúszott, ha tudományunk objektív érvényét nem akarjuk továbbra is a megfontolatlan aktualizálással gyengíteni.

Hogy példája valóban követendő példa, azt két tény is bizonyítja. Az apriorisztikus állásfogalásoktól való tartózkodásának köszönheti, hogy a szellemtörténeti iskolától, melynek hatása alól csak a legvakabb, minden elviségtől irtózó, adatrágó pozitivisták tudták kivonni magukat, leginkább ő maradt érintetlen. (Ennek ugyan ma éppen az ellenkezőjét hirdetik egyesek, de meggyőző bizonyításával egyelőre adósaink. Mi azonban bizonyítani tudjuk a magunk példájával, hogy a magyar középkor szellemtörténeti módszerű ábrázolási kísérletének az ő meggyőző középkor-ábrázolása segítségével tudtunk ellenállni, s abban sem kis része volt, hogy a szellemtörténet barokk-konceptiója sokkal kevésbé érvényesült irodalomtörténetíráskunkban, mint akár a történettudományban, akár a műtörténetben.) Ugyanennek köszönhető az is, hogy nincs olyan irodalomtörténészünk mégegy, akitől annyi tárgyi útmutatást kaptunk volna, mint tőle, annak jeléül, hogy a tárgyi hűségre való törekvése meghozta gyümölcsét: irodalmunk történeti valóságából eddig ő látott meg legtöbbet.

Mesterünk abban is, hogy irodalomtörténeti érdeklődése nem fordította el érdeklődését az élő irodalomtól. Ady Endréről az első tudományos monográfiát ő írta, de írt Cholnoky Viktorról, Heltai Jenőről, Kaffka Margitról, Szomory Dezsőről, Lukács Györgyről, Ignotusról, Ambrus Zoltánról, Móricz Zsigmondról, Tormay Cécile-ről, Schöpflin Aladárról, Babits Mihályról, Berde Máriáról, Keleti Arturról, Herezeg Ferencről, Vargha Gyuláról, de a Magyar versek könyve s Rendszeres magyar verstana bizonyítja, hogy Füst Milán Gellért Oszkár, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Németh László, Peterdi Andor, Radnóti Miklós, Rozványi Vilmos, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Szentimrei Jenő, Tóth Árpád, Török Sophie művészete sem esett ki szemhatárából. A nemzeti klasszicizmusról alkotott koncepciója megakadályozza abban, hogy XX. szá-

zali irodalmunk egészéről számunkra is elfogadható képet alkosson, de a tárgyi hűségre való törekvése következtében egyetlen jelentős irodalmi jelenség, egyetlen jelentős probléma mellett sem halad el vakon, s mindről van megszívlelendő véleménye s szilárd meggyőződése sem akadályozza meg abban, hogy a felismert értéket fel ne mutassa. Ha összevetjük Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza, József Attila-értékelését az ő tartózkodó-idegenkedő értékelésével, az derül ki, hogy többet látott meg József Attilából, mint ifjabb kortársai. Ha tanítványi hűséggel követjük példáját, tudományunk az élet tanítómesterévé válhat. Az irodalomtörténésznek nem az a feladata, hogy a jelent visszavetítse a múltba —, ellenkezőleg! A múlt búvárlása közben szerzett tapasztalatait kell gyümölesöztetnie a jelenvalók megítélésében. Ha mi azzal a következetességgel képviseltük volna az irodalmi kritika terén azt a felfogásunkat, hogy Petőfi forradalmi költészetének egyenes folytatása Vajda János, Ady Endre, József Attila vonala, mint amilyen következetesen érvényesítette Horváth János irodalmi kritikáiban azt a koncepciót, hogy Petőfi és Arany nemzeti klasszicizmusától elhajolt Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Ady Endre, nem következett volna be irodalmi köztudatunkban egy olyan értékzavar, amilyen bekövetkezett. Horváth János felfogásából logikusan következik, hogy Vargha Gyulát, Herczeg Ferencet nézi az irodalmi folytonosság képviselőinek, a mi felfogásunknak ellentmond, hogy segédletünkkel olyanoknak jutott koszorú, kikből hiányzott Petőfi, Ady, József Attila forradalmi erkölése, de akik híjával voltak Vargha Gyula, Herczeg Ferenc szerény tehetségének is. De vessük össze azt a szerető gondot, ahogyan Ady Endre, Babits Mihály, Kaffka Margit fejlődését nézi a maga merőben más felfogásának szemszögéből, azzal az értékfecsérlő rideg közönnyel, ahogyan — ismétcsak a mi segédletünkkel — kirekesztettek, elkedvetlenítettek írókat és irányzatokat, szektás türelmetlenséggel, tehetségükben rejlő lehetőségeikre való minden tekintet nélkül. Ha a helyes elvek következetlenséggel párosulnak és tárgyi hűség nélkül érvényesülnek, a helyes elvek kompromittálódnak.

Mesterünk ő a tudományos erkölcs terén. A „tudományos alázat és önuralom” követelményét azért támasztotta éppen ő a legnagyobb hatással, mert nem az ítélkező bíró pózában tette ezt, hanem rámutatott ennek bennünk rejlő nehézségeire: „Az emberi gondolkodásnak vannak saját törvényei és feltételei; nagyobb egész csak mint tagolt egységet képes felfogni, s összefoglaló emlékezetében (történelem!) is a tagolás segítségét igényeli. Saját törvényeit többnyire előnyben részesíti tárgya követelményei fölött, s ezek rovására is érvényesíti; hajlandó kitalálni egységet és tagoltságot, s hajlandó kész rendszer-hálózatot (természetesen: szabályos arányút) ráteríteni a tárgyi szemléletre. Ily *apriori*-szintéziseket nagy számmal ismerünk, s tudományszakunk területén az ilyenek legkivált a *korszakolásban* (korszakokra osztásban) árulják el önkényes voltukat, mikor az bizonyos tetszetős törvényszerű-

ség meglétét akarja reánk szuggerálni” — írja s arra int : „Magától a szemlélet tárgyától kell tanácsot kérnünk s *arra* szabnunk gondolatrendszerünket”. A tudós nemes szemérmét azért ő fogalmazta meg számunkra a legnagyobb hitelességgel, mert amit Szilády Áronról emlékező kegyelettel írt, szemérmes önvallomás : „Műveiben magáról sohasem beszélt ; — írta — személyes líraiságának, mi a tudós munkát is sugalmazza, vagy kíséri hangot nem adott. Az életben sem volt közlékeny. Ő csak dolgozott, folyvást, szakadatlanul ; oly természetességgel, olyannyira csak tárgyával törődve, mintha senki sem figyelne, senki sem csodálná ; úgy mint a bányász, aki egymagában, és csak keze alá világítva csákányoz éjjel-nappal, lent, a tárna mélyén. — Nagy volt : erős és egyszerű.” Tudományos erkölcséből következik, hogy a „pajtáskodó, hízogó, meggyőződés nélkül reklámozó s csak bókolva hibáztató” kritikát senki sem vetette meg jobban nála. Ehhez az adott jogot neki, hogy — személyes példaadásán túl — benne élt teljes világossággal a közösségi erkölcs és a személyes felelősség elválaszthatatlanságának tudata. „A kritika az egyéni felelősség legsajátabb irodalmi műfaja, s aki bírálatot ír, az szükségképp vállalja annak mindennemű következményét. Büntetése ugyanott van, ahol egyedüli szankeiója : az erkölcsi közvéleményben. Minden kritikus mintegy erkölcsi ujjlenyomatot ad magáról a nagy nyilvánosság, a közerkölcsiség szabad ítélőszéke számára, s nemesak akaratlanul kapja, hanem kihívja, várja megítéltetését . . . Az ilyen kritikus, ha sebet kap (s talán váratlan oldalról), elszenvedti sebeit s nem megy panaszra senkilhez. Rokongondolkozású társai pedig, amennyiben vannak, nem állnak össze céhszerű érdekszövetkezetté, hogy védelmére siessenek . . . Egy nagy, erkölcsi eszmény : a köz szolgálata ; egy-két irányelv, mely e szolgáltatnak „törvényt szab és határt”; egyebekben pedig teljes önállósága, de teljes felelőssége is az egyénnek, ki e szolgálatra önként vállalkozott : ennyiből áll, rövidre fogva, az irodalmi (közéleti) nyilvános bírálat saját alkotmánya.” Alázat és önuralom a tényekkel szemben, szerénység és odaadás a munkában, személyes felelősség a köz szolgálatában — ezt tanultuk tőle, ezt próbáljuk tanítványi hűséggel megvalósítani. Mennyivel nagyobb becsülete volna tudományunknak, ha nem kellene pironkodnunk a kínos gyorsasággal változó szubjektív szintézisek miatt, ha munkánk eredménye nagyobb lenne, mint a híre, ha elvtelen kottériák védelmében bíva nem volna lehető személyes helytállás nélkül, rejtekből nyilazni, ha a közösséget nem menedéknék néznők csupán, hanem egyedi munkánk számtartójának is, ha a tottenért kártevő nem kiáltaná el magát : „Ki engem sért, az sérti (tetszés szerint behelyettesíthető).” Végül még valamit el kell mondanom. Megszoktuk, hogy az emberek hovatarozását a deklarációk hangerején mérjük. Vannak olyan történelmi pillanatok — csakis pillanatok! —, mikor helye van a hűség nyilvános deklarálásának. De aggasztó, ha valaki minduntalan deklarálja azt is, ami természetes. Amilyen visszás hatású volt valaha a bizonykodó magyarkodás, olyanná züllik lassan a népünkhöz való hűség

hangoztatása. Horváth János szavakkal nem deklarálni semmit. De a felszabadulás óta hat kötetet tett könyvespolcunkra, s mikor e sorok elébefutnak ünnepének, most kaptam az örömhírt egy hetedik elkészültéről. Nem kétséges számomra, hogy merre billen a mérleg nyelve, ha az egyik serpenyőbe szavak esörrennek, a másikba testes művek.

Szándékosan hallgattam tudományos munkásságának azokról az eredményeiről, melyeket változtatás nélkül magunkénak vallhatunk, arról a sok indításról, melyet tőle kaptunk. Szívembe zártan maradt az is, amit — mint egyik szerény tanítványa — személyesen köszönhetek neki. De amit elmondtam, el kellett mondanom, el, hogy érthetővé váljék: vitatkozunk Horváth Jánossal, bíráljuk Horváth Jánost, de — tőle engedményt nem kérve, elveinkből semmit fel nem adva — mesterünknek valljuk, tiszteljük és szeretjük

Ez a mi köszöntőnk: embert köszöntünk férfi-szóval.